

svobodná píseň, neexistoval by dokonce ani jediný fejeton. Protože kde je nějaká jistota, že zítra nezačnou zavírat i za fejetony?

Snad jste chtěl říci, že tiché a nenápadné ponižování tisíců anonymních lidí je horší věc, než když občas zavřou známého disidenta. Nepochybně. Jenomže proč toho disidenta zavřeli? Většinou, když to vezmete kolem a kolem, právě za to, že říkal pravdu o tom tichém a nenápadném ponižování tisíců anonymních lidí.

Někteří jsme v té tvrdé a deprimující konfrontaci s tajnou policií dva roky, někteří deset let a někteří celý život. Nebaví to nikoho. Nikdo předem nevíme, jak dlouho to vydržíme. A každý máme právo, když už nemůžeme dál, se stáhnout do pozadí, některé věci nedělat, odpočinout si anebo se třeba i vystěhovat. To všechno je pochopitelné, normální, lidské a já jsem poslední, kdo by komukoliv něco takového zazlívál.

Co ale lidem zazlívám, je, když neříkají pravdu. A Vy – nezlobte se – tentokrát pravdu neříkáte.

Váš Václav Havel
Hrádeček, 25. ledna 1979

(Zpravodaj /Curych/ 12, 1979, č. 4, duben, s. 3-4)

KULTURA OFICIÁLNÍ A NEOFICIÁLNÍ

Petr Fidelius

Položme si otázku, jaký smysl mohou mít ve spojení s kulturou přívlastky *oficiální* a *neoficiální*. Jedna věc je zřejmá na první pohled: řečené přívlastky jsou natolik mnohoznačné, že jich lze smysluplně užívat pouze ve společensko-politickém kontextu určité doby. Jestliže někdo například prohlásí, že v historii se vždy vyskytovala vedle oficiální kultury též kultura neoficiální, má patrně pravdu – ta pravda má však asi stejnou hodnotu, jako když prohlásíme, že dosud vždy v historii existovali bohatí a chudí. Tvrdí-li někdo, že projevy a formy neoficiální kultury, její technické prostředky a rizika s její tvorbou spjatá se sice v různých do-

bách různí, konstantní však přitom zůstává sám fakt její existence – je to tvrzení snad pravdivé, leč významově chudičké, neboť právě zmíněné proměny svědčí o něčem, co je mnohem důležitější než trvalá přítomnost jakési abstraktní neoficiálnosti v dějinách kultury: totiž o tom, že od období k období se mění konkrétní smysl slova „neoficiální“. Jistěže i na oné abstraktní rovině si pod pojmem „oficiální/neoficiální“ cosi přibližného dokážeme představit; chceme-li však s těmito slovy zacházet s jistou odpovědností, nemůžeme se spokojit s obecnou úvahou o oficiální, respektive neoficiální kultuře *jako takové*.

Nechme stranou historický aspekt věci a pokusme se o kritiku daných pojmů z hlediska současného úzu. Ostatně, i s tímto omezením (tedy, řekněme, na moderní společnost dvacátého století) si zkoumané termíny podržují dost velkou míru mnohoznačnosti. Vezměme nejprve takzvanou *oficiální* kulturu a zamysleme se nad tím, co všechno může to slovo znamenat. Zdá se, že charakteristickou vágnost jeho významu způsobuje zvláště ta okolnost, že se tu protínají dva sémantické okruhy, teoreticky sice snadno rozlišitelné, leč prakticky velmi těžko oddělitelné.

„Oficiální“ kultura: na jedné straně lze tohoto přívlastku užívat ve významu ryze *determinujícím*, kdy se představa řídicího substantiva prostě jen určuje (zužuje) vztahem k představě jiné (podobně jako ve spojeních „církevní literatura“, „proletářské umění“ atd.). Pak ovšem daný přívlastek neimplikuje žádný hodnotící soud, označuje toliko jistý zvláštní případ společenského postavení kultury. Ani v tomto významu však není zkoumaný přívlastek zdaleka jednoznačný. V krajním případě lze takto označit i kulturu, která se těší jisté oficiální přízni, aniž o to její tvůrci usilují, aniž činí „oficiálním kruhům“ jakékoliv ústupky. Častěji se ovšem „oficiální kulturou“ rozumí taková kultura, která se nejenom těší oficiální podpoře, ale sami její producenti jsou na náklonnosti oficiálních míst zainteresováni, což může vést i k tomu, že tak či onak zadávají své duchovní autonomii. Povinnost vůči oficiálním zájmům může mít celou řadu stupňů, od drobných kompromisů až po zcela otevřenou, ba programovou služebnost. „Oficiální kultura“ *sensu stricto* je pak kultura z oficiálních míst přímo či nepřímo řízená neb spravovaná; sem bychom mohli zařadit i za kulturu převlečenou propagandu (rozumnější by však bylo v takovém případě slova „kultura“ vůbec nepoužívat). Nemůžeme zde pochopitelně z celé té významové stupnice podat víc než hrubý náčrt, neboť jakýkoli pokus o jemnější odstínění by si vyžádal únavné třídění spousty konkrétního materiálu. Především by bylo třeba upřesnit (totiž diferencovat) pojem „oficiální místa“: to mohou být jednak státní orgány, jednak politické strany, jindy to mohou být státem či z politických míst řízené instituce, ale i kruhy obchodní, jež bývají tak či

onak s politikou spjaty – nu, a sotva jsme začali, již před námi vystupují ve vší spletnosti takové otázky, jako jsou vztahy mezi kulturou a politikou, zásahy státu do kulturního dění, respektive státní dozor nad určitými úseky kulturní činnosti, vztahy mezi kulturou a obchodním podnikáním (tzv. komercializace kultury), a pak ovšem i otázka vnějšího úspěchu kulturní tvorby, její –abychom tak řekli – světské kariéry atp. Co otázka, to námět k samostatnému pojednání.

Na druhé straně je zřejmé, že s tímto objektivním sociologickým určením se v daném přívlastku kříží silný prvek *hodnotící*, který dokonce v běžném úzu výrazně převládá. „Oficiální kultura“ je v obecném povědomí takřka neodlučně spjata s představou čehosi konzervativního, konvenčního, akademického; kterýžto soubor vlastností si pak můžeme po libosti transponovat do různých „tónin“: i bude nám v těch slovech znít představa čehosi muzeálního, reprezentačního, škrobeného, nebo snad – v jiném rejstříku – čehosi kýčovitého, dutého, bezduchého atp. Společné mají všechny ty vlastnosti snad jen to, že jsou běžně považovány za negativní; ale to je právě rozhodující: ve smyslu hodnotícím znamená „oficiální“ kultura výsledně asi tolik jako kultura špatná, méněcenná, prostřední. Jak k tomuto sémantickému posunu došlo, to je sice zajímavá kapitola z novodobé kulturní historie, netýká se však přímo našeho tématu. Konstatujme jen, že díky této okolnosti lze místo nadávkou hodit slůvkem „oficiální“ po autorovi, jehož dílo nejsme s to jinak diskvalifikovat: umělec, jenž nestojí vůči „establishmentu“ ve vyhraněné, zásadní opozici, je označen puncem „oficiálnosti“ coby znamením hanby (případ Karla Čapka za první republiky).

Nezapomeňme však, že konkrétní smysl dostávají zkoumané přívlastky teprve v určitém *společenském kontextu*. Až dosud jsme uvažovali o oficiální kultuře v kontextu společnosti *demokratické*, kde je uznanou samozřejmostí, že kultura se může rozvíjet (řekněme to radši negativně) i bez ohledu na přání „oficiálních míst“. Podstatně jinak se jeví sémantika tohoto přívlastku v kontextu společnosti totalitní, kde je naopak samozřejmé, že veškerá kultura podléhá státnímu dozoru a schválení, jsouc oficiálně chápána jako „ideová zbraň“ a „výchovný prostředek“. A jestliže zde stát vykonává univerzální dozor nad kulturou, má k tomu ze svého hlediska plné právo, neboť je také univerzálním vlastníkem všech hmotných prostředků, které kultura ke svému životu potřebuje. V tomto společenském kontextu by ovšem bylo možno veškerou kulturu (pokud se nějak veřejně projevuje) obdařit titulem „oficiální“, jenomže – bylo by to k něčemu dobré? Daný přívlastek by tím ztratil svůj distinktivní sémantický příznak, a výraz „oficiální kultura“ by se stal prostě bezpříznakovým synonymem „kultury“ vůbec.

Vraťme se ještě k poměrům demokratickým. Úloha společenského kontextu jakožto důležitého sémantického faktoru vynikne obzvláště jasně, sledujeme-li zároveň výskyt druhého členu zkoumané dvojice přívlastků, záporného tvaru „neoficiální“. A tu zjišťujeme především tento zajímavý fakt: výraz „oficiální kultura“ (literatura, umění atp.) byl za první republiky nejen poměrně běžným slovním spojením, ale hlavně to byl obrat s víceméně ustáleným významem, samostatný pojem, evokující určitý typ kultury (literatury, umění atp.); naproti tomu s výrazem „neoficiální kultura“ se v té době setkáme velmi zřídka, opravdu sporadicky, a to jen v konkrétní věcné souvislosti – tam, kde je řeč o kultuře oficiální. Je to ovšem docela pochopitelné: působil tu právě společenský kontext tehdejší doby. „Neoficiální kultura“ nevystupovala v povědomí lidí jako svébytná kategorie prostě proto, že se obecně nepocítovala potřeba stavět proti „oficiální kultuře“ souhrn veškeré kultury ostatní, které by arci, logicky vzato, příslušel titul „neoficiální“; taková potřeba mohla vyvstat vskutku jen příležitostně. Pro samostatné užití pojmu „neoficiální kultura“ nebyl žádný zvláštní důvod, neboť jakou funkci by vlastně takový pojem měl plnit? Oč širší byl jeho rozsah, o to chudší byl jeho obsah; vyjadřoval pouze negativní vztah, nepřinášel žádnou pozitivní charakteristiku. Dělit kulturu na oficiální a „neoficiální“ bylo by tehdy asi stejně smysluplným podnikem, jako kdyby někdo chtěl, řekněme, rozdělovat literaturu na katolickou a „nekatolickou“ nebo ruralistickou a „neruralistickou“.

*

„Neoficiální kultura existovala vždy, i v obdobích nejdemokratičtějších a nejpluralističtějších,“ četli jsme nedávno v jednom článku ve Svědectví. To je jistě nepochybné a není na tom nic udivujícího: dalo by se dokonce říci, že čím více demokracie, tím větší šance pro neoficiální kulturu. Z toho, co jsme dosud řekli, je jasné, že o *zániku* neoficiální kultury lze v moderní době uvažovat jen v souvislosti se stupněm *totalizace* společnosti. Z historicky známých příkladů se totalitnímu ideálu nejvíce přibližovalo hitlerovské Německo a stalinské Rusko; podle některých známek lze však soudit, že tato dvě období neznamenaají poslední slovo ve vývoji totalismu (viz Kambodža). Absolutní totalismus by patrně vedl k zániku kultury vůbec.

Stojí-li však toto banální zjištění v čele úvahy o naší *dnešní* neoficiální kultuře (jak tomu bylo právě ve zmíněném článku ze Svědectví),¹ vystává pochopitelně otázka *srovnatelnosti* takto označovaných skutečností.

¹ Jde o článek Jiřího Němce *Nové šance svobody* (Svědectví č. 62). Dlužno podotknout, že pasáž věnovaná nezávislé kultuře zaujímá pouze jeden odstavec v několikastránkovém textu, který se zabývá různými konkrétními podobami „života ze svobody“ (underground, církevní společenství, občanské hnutí za lidská práva ad.).

A rozhodujícím kritériem zde bude právě *společenské postavení* neoficiální kultury v tom kterém období. „Nejdemokratičtější a nejpluralističtější“ je v našich dosavadních dějinách bezpochyby období první republiky. Nebude tedy bez užítka, doplníme-li naši obecnou charakteristiku dobového úzu několika dílčími záběry, aby byl obraz tehdejší sémantické situace poněkud plastičtější.

O problému *oficiálnosti* se v naší kultuře vedly zvláště živé diskuse v souvislosti s Národním divadlem, které bylo někdy koncem dvacátých let zestátněno, a stalo se tak de iure oficiální scénou. Podívejme se alespoň zběžně, jak se (z hlediska jazykového) jeví tento problém v zrcadle Šaldova Zápisníku. Tak již v roce 1932 píše F. X. Šalda v poznámce Neblahé následky postátnění Národního divadla (roč. V, s. 57–58): „*A dnes se už ukazuje, že postátnění Národního divadla je v nejednom směru tolik jako jeho změšťáčtění, zbanalizování, zbaráčnění.*“ Šalda pokládá každý „sňatek státu s uměním“ za něco takřka perverzního – „*míšení státu do věcí uměleckých je mně tak nesympatické jako míšení písku do hrachu nebo čočky*“ – přesto však tu a tam připouští (většinou spíš jen implicitně), že ani *oficiální* umění nemusí být nutně vždy umění špatné, méněcenné. Tak například k desátému výročí republiky píše: „*Že to s oficiálními cestami, kterými se bere československý stát, není v tak úplném pořádku, poznáš neklamně po jednom znamení: po nízkém stupni naší oficiální poezie, našeho oficiálního umění. Pohleď jen na oficiální dramatické umění na Národním divadle v poslední době.*“ (I, 52–53) Jinde však praví zcela nesmlouvavě: „*Každá oficiálnost je pro mne smrt poezie.*“ (IV, 176) Nejde tu o protimluv, projevuje se tu jen charakteristické změtení určujícího a hodnotícího významu slova *oficiální*. Hodnotící význam u Šaldy zřetelně převažuje; v tomto smyslu však pro posouzení *oficiálnosti* přestává být rozhodujícím kritériem poměr umění ke státu, a stává se jím jeho poměr k životu: „*Jest nejen oficiální umění měšťácké, jest i oficiální umění socialistické a proletářské – a toto není o nic lepší než ono. Je akademism proletářský, právě jako měšťácký a klasicistický; a vzniká všude tam, kde šablona a patrona, budiž té nebo oné barvy, toho nebo onoho stříhu, nastupuje za bezprostřední kontakt s životem věčně proudným a proměnlivým.*“ (IV, 176 n.) Tyto dvě sémantické roviny musíme bedlivě rozlišovat, chceme-li správně porozumět takovým výrokům, jako je například tento: „*Je charakteristické, že v tomto všeobecném defétismu oficiálních scén, v tom jejich bezradném eklekticismu a bezpáteřném diletantismu, rozžehuje se světýlko na scénách neoficiálních, avantgardních, lidmi zcela mladými.*“ (VI, 52) Těmi „neoficiálními“ scénami myslí zde Šalda konkrétně Osvo- bozené divadlo a Burianovo Děčko; samotný fakt „neoficiálnosti“ (tj. fi-

nanční a ideové nezávislosti na oficiálních místech) není mu však žádnou zárukou uměleckých kvalit, jak vidíme hned v následujícím ročníku, kde si Šalda stěžuje, že nemáme ani „*slušné scény oficiální*“, ani „*pořádného divadla avantgardního*“. (VII, 305)

A nyní si položíme otázku: v oboru divadelní kultury mohlo být za první republiky označeno za neoficiální v podstatě každé divadlo, které nebylo státem spravováno či subvencováno; avšak mnoho-li lze najít společného ve *společenském postavení* tehdejších neoficiálních scén a současného neoficiálního (tzv. pokojového) divadla – kromě nesporného faktu, že ani toto divadlo nežije ze státní subvence?

Další pohled zamíříme do oblasti periodického tisku. Jak známo, za první republiky byly u nás noviny a časopisy valnou měrou oficiálními tribunami jednotlivých politických stran či seskupení; celkově lze zajisté říci, že naše žurnalistika stála pod mocným vlivem oficiálních zájmů. Často ovšem tento strohý sociologický fakt byl zároveň již předmětem hodnocení; leckdo mohl tomu či onomu listu vytýkat přílišnou podporu oficiálním názorům určitého politického směru; je však krajně nepravděpodobné, že by někoho bylo napadlo tříditi naši časopiseckou kulturu na „oficiální“ a „neoficiální“. Samotný fakt neoficiálnosti (tehdy se spíš říkalo „nezávislosti“) zdaleka nebyl ukazatelem obsahových kvalit listu; jeden příkladem za všechny: Peroutkova Přítomnost byla právě tak „nezávislým“ týdeníkem jako Horkého Fronta. Toliko lstivý demagog mohl materiální nezávislost na politických institucích vydávat bez dalšího za nezávislost duchovní.

Jisté však je, že za první republiky bylo možno označit jako neoficiální v zásadě jakýkoliv časopis ekonomicky nezávislý na státu a zejména na politických stranách. Nuže, ptejme se opět: v kterých konkrétních případech lze tehdejší neoficiální tisk přirovnat co do společenského postavení k dnešním našim neoficiálním časopisům, jež vycházejí samizdatem?

Třetí zastavení věnujeme meziválečné avantgardě. Je známo, že například Karlu Čapkovi bylo právě od tzv. avantgardy často předhazováno, že je „dodavatelem oficiálního umění“; není však nic známo o tom, že by si byl někdo z avantgardních *enfants terribles* činil nárok na titul umělce „neoficiálního“. Třebas takový Teige: ve věcech kulturních věru netrpěl sklonem k příliš jemnému rozlišování; pokud užíval výrazu *oficiální kultura*, pak ovšem ve smyslu třídním, v rámci základní binární opozice *buržoazie/proletariát*, jak mu to ukládalo jeho marxistické přesvědčení; *oficiální kultura* byla mu synonymem *vládnoucí kultury*, tj. kultury vládnoucí třídy čili kultury *buržoazní*, jež se vyznačovala duchem *kramářským*, *pirátským*, *pokryteckým a policejním*, plodíc toliko *katedrovou pavědu* a *akademizovaný* či *komercializovaný* kýč. S tím vším pak byla u něho v nesmířitelném

rozporu *kultura revoluční*, tj. věda, respektive umění *avantgardní*, *revoltující*, *progresivní*, někdy prostě jen *moderní*. Tedy s přívlastky Karel Teige rozhodně nešetří; a přesto „revoluční kulturu“ nenazývá *neoficiální*, ač by to jinak bylo logicky nasnadě. Avšak lze se tomu divit? Přece nebude jedinou pravou kulturu hodnou toho jména vymezovat negativně vzhledem k něčemu, co už je v rozkladu a čeká jen na zahrabání!

A jaké je u Teiga společenské postavení této kultury budoucnosti? Prozatím ještě „revoluční kultura“ fakticky pole neovládla, ale už je tu, pevně zakořeněna, a nedá se od „oficiální kultury“ nijak utiskovat. Vskutku: když Teige vysvětluje genezi toho, čemu říká „revoluční avantgarda“, a mluví o tom, že „*oficiální umělec měl v buržoazním prostředí svobodu sloužiti oficiální ideologii a interesům vládnoucí třídy za tučné spropitné a posmrtné vavříny*“, kdežto umělci avantgardnímu, revolučnímu „*byla ponechána jen svoboda mlčeti a hladověti, svoboda býti »prokletým básníkem«*“ – nepokouší se ani vzbudit dojem, že by totéž platilo i o „buržoazním prostředí“ první republiky. *Soudobý* stav věcí mu po této stránce zjevně nestojí za bližší pozornost; spokojuje se s prostým konstatováním, že „avantgardní“ umělci se dostávají do „tábora revoluce“ jinými cestami než cestou „proletarizace“ (jako pravý historický materialista své doby považuje nejspíš za samozřejmé, že v *přítomnosti* není „avantgardní umělec“ nucen ani mlčeti, ani hladověti).² Připusťme nicméně, že hmotná situace tehdejšího „avantgardního umělce“ nebyla v průměru nijak zvlášť utěšená, že měl občas i potíže s cenzurou, představme si zkrátka tu nejhorší eventualitu – a srovnajme s tím společenské postavení tzv. *neoficiálního* umělce dnes. O kom z těch dvou by se dalo s menší dávkou nadšázky prohlásit, že je mu ponechána jen „svoboda mlčeti a hladověti“? Když pan Teige ve třicátých letech rozvíjel na stránkách legálního (jak bychom to řekli dnes: *oficiálního*?) komunistického tisku své avantgardní (*neoficiální*?) teorie o „dialektice revolučního vývoje“, jistě mu ani ve snu nepřišlo na mysl, že on sám by se mohl octnout v situaci, kdy nebude smět legálně (*oficiálně*?) publikovat ani řádku a na živobytí si vydělávat ani jako poslední nádeník. Snad něco z této revoluční dialektiky pochopil aspoň v posledních letech života.

Tedy za první republiky nepochybně existovalo cosi jako *neoficiální* kultura; avšak při bližším šetření seznáváme, že *skutečnost* takto označitelná byla tehdy svou povahou na hony vzdálena tomu, co tímto slovem rozumíme dnes. I takoví outsideri jako Ladislav Klíma, Josef Váchal či Josef Florian byli, pokud jde o možnosti veřejného projevu, v postavení

² Citováno z rozsáhlé studie *Intelektuálové a revoluce*, publikované na pokračování v *Tvorbě VIII* (1933); knižně in Karel Teige, *Jarmark umění*, Praha, ČS 1964, s. 61-98.

zcela nesouměřitelném se situací současných „neoficiálních“ umělců. Kdo by chtěl klást do jedné vývojové linie „neoficiální kulturu“ první republiky a „neoficiální kulturu“ současnosti, bez ohledu na radikální odlišnost označovaných předmětů (která je, opakujme to ještě jednou, svědectvím významotvorné role společenského kontextu), ten by si opravdu hrál s pouhými slovy a přispíval jen k matení pojmů.

Ale co vlastně znamená „neoficiální kultura“ dnes? V jakém smyslu lze hovořit o *neoficiálnosti* v době přítomné? Dříve než začneme zkoumat současný úzus, musíme se vrátit o něco zpět – k počátkům našeho nynějšího společenského zřízení. V kontextu *totalizace* společnosti dostává pojem „oficiálního“ zvláštní zabarvení, jeho dosavadní platnost se od základu proměňuje. Je to důsledek hlubokých přeměn politicko-ekonomických, které bychom mohli vzhledem k našemu tématu charakterizovat asi tak, že dochází jednak k násilnému *sjednocení* a *koncentraci* oficiální sféry a zároveň k její nevídané *expanzi* do všech oblastí společenského života. Totalismus nastoluje oficialitu i tam, kde to bylo dosud takřka nepředstavitelné; ideálem totalismu je, aby pokud možno *všechny* projevy života společnosti byly kontrolovány státem a státu podřízeny. Státu jakožto výkonnému orgánu Strany. Oficiálnost proniká netoliko veškeren veřejný život, celou sféru kultury a informací, ale v nebyvalé míře i oblast ekonomickou; ušetřena nezůstává ani sféra rodinná, která až dosud byla pro stát tabu. Taková násilná „oficializace“ života má ovšem i své důsledky sémantické: v situaci, kdy se „neoficiálně“ není možno málem ani milovat, ztrácí jaksí přívlastek „oficiální“ na distinktivní hodnotě.

Kultura byla přirozeně jednou z prvních obětí tohoto procesu oficializace. Vpád „oficiálního“ od základu změnil její životní podmínky, byla to opravdu „kulturní revoluce“. Neměli bychom však pod dojmem této události zapomínat na zajímavou skutečnost, že ne ve všech oborech znamenalo kompletní postátnění něco zásadně nového. Tak například školství: ani v období „nejdemokratičtějším a nejpluralističtějším“ jsme prakticky neměli jiné školství než oficiální. Ústavní listina ČSR z roku 1920 připouští sice v § 120 zřizování soukromých škol, zároveň však vyhrazuje státní správě „*vrchní vedení a dozor na veškeré vyučování a vychovávání*“; aby pak o intencích zákonodárce nemohlo být žádných pochyb, uvádí se ve zprávě ústavního výboru, že zřizování soukromých škol *není* ústavně zaručeným právem, a jakoby na dotvrzení se výslovně dodává: „*Stát má naprostou volnost zaříditi školství, jak za účelné uzná.*“ Za těchto okolností pochopitelně veškerá svoboda vyučování závisí na tom, *kdo* má právě stát v rukou.

A tak v kontextu klasického totalismu přestává mít jaksí smysl mluvit o „oficiální kultuře“: není prostě jiné kultury než oficiální. Pří-

vlastek ten pozbývá své rozlišovací funkce, a tedy i praktické užitečnosti; v daném společenském kontextu byla by „oficiální kultura“ pojmem ještě mlhavějším a bezobsažnějším než „neoficiální kultura“ v kontextu předválečné demokracie. Navíc zde vystupuje nebezpečí, že oproti oslabenému, ba neutralizovanému významu určujícímu bude neúměrně silnit význam hodnotící, a že tak přízvisko „oficiální“ bude čím dál více klesat na úroveň pouhé nadávky. O tomto nebezpečí bude ještě řeč.

Situace se u nás kvalitativně mění teprve v poslední době, kdy se začíná po mnoha letech probouzet k životu kultura na státu nezávislá a státem nekontrolovatelná. Je to událost vpravdě historická, a snad si její význam a dosah ani plně neuvědomujeme. Je to v dějinách totalismu první *faktické* prolomení oficiálního krunyře, v němž kultura dosud živořila: konkrétními činy se tu demonstruje, že stát již *není* monopolním „provozovatelem“ kultury.³ Jistěže: aby něco takového bylo vůbec prakticky proveditelné, musel nejprve sám totalismus projít určitým vývojem; podmínky pro takové probuzení svobodné kultury mohly zřejmě nastat teprve v jeho pozdní fázi, charakterizované jednak rozpadem hnutí jako takového, jednak relativní stabilizací totalitních struktur, což obojí vedlo k upuštění od metod masového teroru. Ale to budiž řečeno jen pro úplnost; objektivní podmínky samy o sobě nevytvářejí zrod svobodného činu a nesnižují nikterak jeho význam.

A povězme rovnou, v čem onen historický význam nezávislých kulturních aktivit z poslední doby spočívá. Ne pouze v tom, že jsou nezávislé: pouhé odmítnutí státní kurately by nestačilo ke *kvalitativní* změně situace. Vždyť i v dobách nejhoršího útlaku existovaly různé soukromé či polosoukromé kroužky, společnosti, bratrstva „spřízněných duší“, kde si zejména umělci vytvářeli mezi sebou aspoň kousek onoho svobodného prostoru, bez něhož tvůrčí duch nemůže být; byly to namnoze oázy vtipu, necenzurovaného humoru, tvůrčí hravosti uprostřed dusivého ovzduší oficalizované kultury; měly svůj význam, zajisté, ale jen pro ty, kdož se na jejich vytváření přímo podíleli, pro vývoj obecných poměrů neznamenal takové podniky nic nebo téměř nic; panstvím „oficiality“ v kultuře neotřáslly a otráslt jim ani nemohly, neboť jim chyběla dimenze veřejnosti. Toto konstatování ovšem není míněno jako nějaká výtku, naopak. Za prvé, v období klasického totalismu tomu ani jinak být nemohlo: pokoušet se o víc by bylo znamenalo vystavit se zničující represi; byly to tehdy jediné jiskřičky normality, které měly naději na přežití. Tím méně by se, za druhé, slušelo jim vytýkat, že nedostály úkolům, k nimž nebyly povolány

³ Ani v oněch „liberálních“ šedesátých letech, na něž se dnes mnohdy vzpomíná s nepatričnou nostalgií, nebyl tento státní monopol zásadně zpochybňován; veškeré úsilí o kulturní svobodu směřovalo k tomu, jak totálního „provozovatele“ obelstít, napálit – proto také bylo předem odsouzeno k nezdaru.

a povolány ani být nemohly: neboť podobná „bratrstva spřízněných duší“, která přirozeně vznikají (a zase zanikají) v každé době, i v současné, a nejenom v kruzích uměleckých, nesena spontánními osobními vztahy přátelství a tvůrčí spolupráce, plní zajisté i jakousi úlohu společenskou, z vlastní jejich povahy však vyplývá, že si v tomto ohledu mohou klást jen velmi omezené cíle. Zdrželi jsme se u tohoto jevu jenom pro srovnání, aby lépe vynikla ona nová kvalita, kterou se vyznačuje svobodná kulturní iniciativa posledních let: jde tu o aktivitu, která chce být nejen nezávislá, ale také *veřejná*. Nuže, právě v tomto pohybu ze šera soukromí na světlo veřejnosti spočívá její nejhlubší význam, daleko přesahující přítomnou chvíli. Jsme svědky prvních pokusů svobodné kultury o znovudobytí veřejné sféry, z níž byla na dlouhou dobu vyhnána.

Je-li tomu tak, tu ovšem největší hrozbou pro naši nezávislou kulturu není dnes perzekuce ze strany moci. Konec konců, odpovědný život ve svobodě vždy přináší nějaká vnější protivenství. Vážnější jsou po mém soudu rizika vnitřní. Především je tu nebezpečí, že naše svobodná kultura nedostojí nárokům, které na ni klade její vlastní úsilí o veřejnost. A měřítkem veřejnosti naší práce není množství výsledků, vnější výkonnost, ani její akční rádius, ale v první řadě to, ke *komu* se vlastně obrací: jde o to, jak si tu veřejnou sféru vůbec představujeme.

Nuže, má-li mít tento pojem vůbec nějaký kloudný smysl, nutno zajisté uznat, že veřejný prostor je v principu *pro všechny společný a nedělitelný*. Tady neexistuje žádné dělení na „my“ a „oni“; protismyslná by byla představa, že mohou vedle sebe existovat různé „veřejnosti“, které nemají nic společného, které si nemají co říci, které se navzájem „bojkotují“: veřejná sféra je přímo založena na obecném srozumění, že všichni společně hrajeme jednu hru. Z tohoto poznání musí vycházet naše činnost, chce-li oprávněně nést přívlastek „veřejná“. Dodejme zároveň, že v tomto smyslu „veřejnost“ a „politika“ jsou pojmy souvztažné: uznání veřejné sféry jakožto *společného* kolbiště, na němž se řeší všechny spory v obci, je předpokladem jakéhokoli skutečně *politického* jednání; a naopak, umírá-li veřejnost (vůle k veřejnosti), hyne i politika ve vlastním slova smyslu. Kde je rozbita veřejná sféra, tam se společnost vrací do stadia předpolitického: vede se boj o čistě mocenské prosazení *soukromých* zájmů.

Vztaženo na kulturu: bylo by absurdní, kdybychom zde usilovali o svobodu tím způsobem, že bychom si vytvářeli nějakou novou, zvláštní kulturu jakožto *alternativu* vůči kultuře dosavadní; a že bychom pak tu „svou“ kulturu, vyhlášeně „svobodnou“, stavěli proti „té druhé“, vyhlášeně „nesvobodné“. Slovo o nedělitelnosti svobody, ať politické či kulturní, pozbývá smyslu mimo společnou půdu veřejnosti. V tomto ohledu je i kultu-

ra *nedělitelná*. Jistěže je možno rozlišovat různé její druhy, typy či odrůdy, nelze však trhat kulturu na kusy a vytvářet mezi nimi „nesmiřitelné“ protiklady; mohli jsme si přece už dávno experimentálně ověřit, že jakmile se začne vyhánět například kultura „buržoazní“ ve jménu kultury „socialistické“ nebo „židovská“ ve jménu „árijské“, pravidelně se tím ukládá do hrobu kultura vůbec. Jestliže tedy naše kultura doposud trpěla bezohlednou amputací mnohých důležitých orgánů, byla-li zbavena možnosti plnit některé své podstatné životní funkce, byla-li drasticky omezena oblast její působnosti – věru bychom jí nijak nepomohli, kdybychom se od ní štítivě odtáhli, umyli si nad tou zuboženou mrzačkou ruce a poodešedše stranou jali se pěstovat – v čistém ovzduší nekompromisní „svobody“ – jakousi novou, svébytnou kulturu ušlechtilějšího rodu. Naším úkolem je přece scelit, co bylo násilím roztrženo; pracovat na obnovení přirozené jednoty toho, co bylo mocenským zásahem pozutínáno, respektive okleštěno; nikoli „udělat se pro sebe“ někde stranou žalostné skutečnosti, jež „zklamala“, zařídit se prostě *a part* a v autentickém ústraní „spřízněných duší“ si vytvářet vlastní kulturní obec, vlastní duchovní prostor. Podobné počínání by bylo – přes všechnu deklarovanou autentičnost a přes všechny dobré úmysly – v podstatě jen rafinovanější formou úniku do soukromí; nebylo by to konec konců nic víc než právě jen „apartní“ soukromničení, které by ovšem změnu společenského postavení kultury přivodit nemohlo.

Stojí však před námi zcela praktická otázka, jak tuto probouzející se svobodnou kulturu vlastně nazývat. Nezávislou? Paralelní? Neoficiální? Nebo jen „druhou“? Cítíme, že žádné z běžných pojmenování nevyhovuje úplně svému účelu. Účel ten pak spočívá v *praktické* potřebě odlišit navzájem kulturní aktivity probíhající vně, respektive uvnitř oblasti státního dohledu a kontroly; ale právě jen *odlišit*, nikoli *oddělit* jako dva svébytné, autonomní celky. Mohlo by se ovšem zapochybovat, je-li vůbec tato potřeba tak naléhavá, jak se na první pohled zdá, a nevystačili-li bychom docela dobře se samotným přívlastkem „svobodná“, který by jednak vyjadřoval cíl a závazek společný kultuře té i oné, jednak nevtíravým způsobem připomínal skutečnost, že svoboda, jakožto statek nedělitelný, může se vyskytovat (byť i měrou rozličnou) tu i onde. Nechceme zde však tuto otázku řešit. Rozkolísanost současného úzu svědčí mimo jiné o tom, že jsme ještě s dostatek nepokročili v reflexi naší činnosti samé; máme-li dojem, že žádné z dosavadních pojmenování nevystihuje plně její podstatu, je to snad také proto, že sama podstata toho, co podnikáme, není dosud zcela ujasněna. Na tom by ostatně nebylo nic divného: je naprosto přirozené, že jednání předchází reflexi; že to, co děláme, nebýváme ihned s to uspokojivě pojmenovat. Aniž bychom chtěli předbíhat dalšímu vývoji (který název se nakonec v jazyce

prosadí, na to beztak nemáme nejmenšího vlivu), můžeme se nicméně již nyní kriticky vyslovit o vhodnosti té či oné varianty. Nuže, co by se dalo z jazykového hlediska povědět o přívlastcích „oficiální/neoficiální“?

Vezmeme-li v potaz toliko význam *determinující*, tu ovšem „neoficiálnost“ tzv. paralelní kultury je zcela mimo diskusi. Je to skutečnost stejně nesporná, jako že kultura podléhající státnímu dozoru a schválení nemůže dost dobře odmítat nálepku „oficiální“. A přesto se nelze u tohoto způsobu rozlišení obou modalit naší kultury ubránit jistým pochybnostem. Nevýhodou je zde po mém soudu již to, že samo kritérium takového rozlišení (zůstáváme stále u významu určujícího) je příliš těsně svázáno se stávající situací společensko-politickou; jeho problematičnost je pouze dočasně zastřena vypjatou nenormálností poměrů, v nichž žijeme. My bychom si však již za těchto nenormálních poměrů měli v celé své životní, a tedy i jazykové praxi zvykat na poměry normální; jsme tu snad proto, abychom podle svých sil poměry formovali, a ne abychom jimi byli sami deformováni. Slova mají delší trvání než politické režimy: ve vlastním zájmu bychom je tedy neměli ukvapeně přitesávat k obrazu situace, kterou přece chceme změnit. Neztrácejme proto ze zřetele, že již sama důležitost, která v nynějších společenských podmínkách připadá zmíněnému kritériu „oficiality“, je v podstatě čímsi nepřirozeným. Soudíc jen podle současného stavu věcí, mohlo by se zdát, že mezi „oficiální“ a „neoficiální“ sférou zásadně neexistuje jiný modus vivendi než zapřísáhlé nepřátelství, jakýsi podzemní, leč o to urputnější boj, jehož psychologii vyjadřuje na obou stranách devíza „buď my, nebo oni“. Dokud bude „neoficiální“ kulturní činnost poukázkou na pobyt v kriminále, bude arci obtížné některým lidem tento zásadní omyl vymlouvat. Ukázali jsme, jak velkou významotvornou roli hraje v tomto případě společenský kontext; avšak chceme-li společenský kontext změnit, musíme předem počítat s tím, že se bude měnit i sám smysl, sama platnost a váha daných pojmů. Konkrétní společenské postavení kultury, kterou dnes možno nazvat „neoficiální“, je produktem celkových společenských poměrů pozdního totalismu, a právě proto je nesouměřitelné s tím, co lze označit tímž slovem v poměrech demokratických. Zdali však není v tomto ohledu smyslem našeho „neoficiálního“ úsilí, aby právě protiklad „oficiálnosti“ a „neoficiálnosti“ v kultuře pozbyl nynější přepjaté ostrosti a nezdravé důležitosti – jinými slovy, aby se „oficiální“ kultura zase scvrkla do přiměřených rozměrů, a „neoficiální“ aby se vůbec obešla bez tohoto povýtce negativního určení? Ano, řekl bych, že největším úspěchem, o jakém může naše „neoficiální“ kultura snít, bylo by dosáhnout toho, aby se její dnešní označení stalo charakteristikou stejně bezvýznamnou a nepotřebnou, jako tomu bylo kdysi v případě literatury „nekatolické“ či „neruralistické“.

Jsou-li zkoumané přívlastky přinejmenším sporné již ve významu určujícím, ukazují se jako vysloveně nevhodné, jakmile vezmeme v úvahu jejich význam *hodnotící*. Snad by ještě byly jakž takž přijatelné, kdybychom dokázali pronášet slovo „oficiální“ s myslí dokonale nezaujatou, bez jakéhokoliv hanlivého příděchu; obávám se, že tomu tak není. Je třeba vycházet ze skutečnosti, že ve významu tohoto slova je prvek determinující asi už nenapravitelně propleten s prvkem kvalifikujícím. Z čehož ovšem vyplývá jedno nebezpečí, jež by se mohlo stát pro naši svobodnou kulturu osudným. Jestliže totiž přívlastko „oficiální“ navozuje apriorní negativní soud o vnitřní hodnotě takto označené kultury, jak zajistit, aby jeho negativní protějšek nenavozoval stejně apriorní soud kladný? A tak by se s tímto názvoslovím mohlo v naší svobodné kultuře uchytit černobílé hodnotící schéma, jež by posilovalo tendenci chápat stávající podvojnost kulturního života jako rozštěpení na dva autonomní světy, které nemají nic společného. Že by takové schéma odporovalo vší empirii? Nu ovšem, ale co naplat, slova a představy s nimi spjaté mají častokrát větší moc nežli střízlivý hlas faktů. Ve skutečnosti se u přívlastku „oficiální“ nikde tak neuvolňuje vazba mezi významem určujícím a hodnotícím jako právě v kontextu totalitní společnosti; pokud bychom už vůbec byli v pokušení z vnějšího, sociologického určení usuzovat na kvalitu, právě zde bychom k tomu měli minimum věcného oprávnění. U tohoto poznatku snad není zapotřebí dlouho prodlávat. Že „oficiální“ kultura není v našich společenských podmínkách zdaleka homogenním útvarům, že zdaleka ne všechno, co se (z nutnosti) koná se státní úchvalou, je *ipso facto* méněcenné a zavrženíhodné – to jsou věci naprosto zřejmé každému, kdo se obtěžuje dívat se na svět vlastníma očima, místo aby se oddal pohodlí zaručenému ideologickými brýlemi. Neméně zřejmá je skutečnost, že kultura „neoficiální“ není nikterak chráněna před „oficiálností“ ve smyslu hodnotícím (vzpomeňme na Šaldu), že sebeúctyhodnější osobní nasazení, „autentičnost“ projevu a mravní opravdovost nejsou samy o sobě zárukou myšlenkové, respektive umělecké hodnoty díla, ba že nedostatek vlastní, „neoficiální“ kritiky povzbuzuje dokonce rozmach prostřednosti a diletantství.

Avšak jakou praktickou cenu pak vůbec mají takováto označení? Jakou rozlišovací hodnotu může mít hledisko tak problematické? Dříve než z „oficiálnosti“, respektive „neoficiálnosti“ učiníme ústřední kritérium veškeré kultury, měli bychom si rozmyslet, bude-li to vskutku přiměřené povaze skutečnosti, o kterou jde. Do jaké míry budeme této skutečnosti právi, odhodláme-li se třídit kulturu podle klíče zjevně tak nespolehlivého?

(*Kritický sborník /samizdat/ 1, 1981, č. 3*)